

Славистика

Књига VI (2002)

Уређивачки одбор:

др Петар Буњак, Душан Квапил, др Ксенија Кончаревић,
др Богдан Косановић, др Слободан Реметић,
др Богољуб Станковић, др Мирољуб М. Стојановић,
др Александар Терзић, Богдан Терзић,
В. П. Гутков (Русија), др Бранко Тошовић (Аустрија)

Главни уредник:

БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ

Београд • 2002

Егон Фекете (Београд)

ЈЕЗИЧКИ ПУРИЗАМ У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ

Дејвид Кристал, познати енглески лингвиста, у свом *Енциклопедијском речнику модерне лингвистике*, термин *пуризам* дефинише као појам који се у лингвистици употребљава пејоративно за учење по коме је језик потребно чувати од спољних потреса (утицаја) који би се могли увући у њега и изменити га, нарочито од притисака других дијалеката или језика (као у случају позајмица) и од варијација које настају у колоквијалном говору. Та пуристичка страховања су, вели Кристал, неоправдана по мишљењу лингвиста, који истичу да се језик неизбежно мора мењати под дејством социјалног, културног и психолошког развоја.

На сличан начин квалификује пуризам и Рикард Симеон (*Енциклопедијски речник лингвистичких назива*) објашњавајући га као језичко чистунство; настојање око чишћења језика од сувишних инојезичких елемената, а исто тако и од речи и израза властитог језика које имају призвук вулгарности, а особито узбијање лоших неологизама; уједно и стварање граматичких норми којима се утврђује шта је у језику правилно и чега се треба држати у добром говору и писању. У ту сврху предлаже се као узор који ваља опонашати језик дела једног или више писаца или језик и говор неког одређеног краја или раздобља.

Укратко речено, теоријске дефиниције пуризма подразумевају следеће елементе: (1) језик културе (стандардни, књижевни) је дата категорија која не трпи иновације; (2) језик угрожавају: (а) дијалекатске особине и колоквијалне језичке неправилности, те, особито, (б) стране речи и позајмљенице. Начин да се језик заштити од неповољних утицаја јесте – (а) стриктно се придржавати одредаба језичке прескрипције и (б) супротстављати се страном језичком наносу чишћењем страних речи и свих елемената који се из других језика преузимају (акцент, творба речи, синтаксичке конструкције и др.) Језички узор, по схватању пуриста, нуде искључиво добри писци и народни говори који су у основици књижевног језика.

Лингвистичка наука оваква гледишта одавно не сматра валидним, мада се нека од наведених начела (као језичка правилност и прескрипција) не супротстављају општим лингвистичким начелима. Суштина неслагања између пуристичке и лингвистичке науке је у томе што се први опредељују за језичку статистику, а други за језичку динамику. То значи да пуристи одлучно инсистирају на неприкосновености језичке норме и непроменљивости језичког стања, сматрајући свако одступање од постојећих, па и превазиђених језичких узуса, угрожавањем језика, а овај се од тога мора бранити бескомпромисном чистком свих новотарија, посебно станих језичких утицаја, а нарочито страних речи и

лексичких позајмљеница. Овиме се борба за стерилну чистоту језика уздиже на пиједестал светиње у име које пуристи еуфорично позивају у рат свим средствима и снагама (Рат за српски језик и правопис, штоно рекао Ђуро Даничић, дакако у сасвим другом контексту).

Претерана искључивост – проистицана из непознавање језичке науке, с једне стране, те духа језика, његових историјских процеса и савремених потреба, с друге стране – јесте, заправо, темељ на којем се граде све предрасуде и језичке заблуде пуриста.

У вези са овим заблудама, задржаћемо се само на двама: Прво, на категорији језичке правилности и, друго, на утицају страног језичког наноса, посебно – у преузимању страних речи у оквиру домаћег језичког корпуса.

Пре тога, међутим, напоменућемо следеће: појава пуристичког односа према језику не треба апсолутизовати у негативном светлу. Пуризам у језику, и у теорији и у пракси, историјски гледано, готово је природна и неминовна појава, посебно у нашим историјским, а и савременим приликама. Не треба, наиме, губити из вида да је за српски језик и правопис вођена одлучна борба започета Вуковом реформом. Ова је реформа имала револуционарни превратнички културни дух, значила је увођење новог језичког идиома, заснованог на новоштокавским говорима а који су људи од пера тек имали да науче. Вуково начело – пиши као што говориш – заправо значило пиши како ја, тј. Вук говори, односно онако како је то у народним говорима узетим за основицу модерног „поствуковског” српског језика. Будући да је, дакле, све то тек требало не само ваљано учити, већ и нормативно дефинисати – тим пре што баш све особине народних говора и нису могле бити неселективно преузете за књижевни израз – распламсавале су се и теоријске расправе око језика и његове правилности, као и борба за практично усвајање и примену језичких узуса у име чистоте и правилности језика. Све то започето полемикама и утицајима око „ситница језикословних”, испуњеним добрим намерама, али почесто и многим предрасудама и заблудама. У таквим околностима, када се језик културе, грађански пре свега, изграђивао и утемељивао, разумљиво је што су се око језичких питања не само принципијелних већ и појединачних појава водиле жучне распре и непрестане полемике. Пуризам, са својим искључивостима и заблудама успевао је да се наметне као бескомпромисни борац за бригу о језику и изградњу новог језичког ткива, па је, могло би се рећи, у тим почетним временима био не само неизбежан већ на свој начин и продуктиван.

Основни принцип опредељења тражен је у Вуковом начелу „опћене правилности”. Међутим, тај принцип суштински недовољно недефинисан и јасан могао се разумевати, интерпретирати и на њега се, као на какав „заштитни знак” позивати у свакој прилици, коју ни искључиви пуристи ни флексибилнији језикословци нису пропуштали. Два темељна уверења нарочито су се истицала као темељни принцип: први, да језик нове културе треба градити на основи народних, фолклорних говора и, други, да се језик мора строго чувати свега што га нарушава или може угрозити, при чему се опасност видела пре свега у утицају страних језика, поглавито у преузимању туђих речи. И док се око основице народног језика у литератури и могла успешно и критички развијати научна разрада, битка против страног језичког наноса није се, изгледа, могла с већим

успехом водити. Показало се да фолклорни језик, недовољно лексички разгранат, није могао задовољити потребе савремене духовне и материјалне културе, посебно не у области интелектуалних спознаја и, нарочито, у терминологији. У то се уверио и сам Вук, већ на самом почетку своје делатности, кад није могао да преводићи Нови завет не посегне за несрпским речима, чак и таквим као што су турски, грчки, латински, хебрејски, па и руски и „славенски”.

Сходно овоме начелу, уврежило се, међутим, извесно (пред)убеђење да из домаћег језика ваља одстранити не само директни нанос са стране (при чему се обично указује на стране речи) већ и друга језичка својства уколико су „копије” каквог другог, нарочито немачког језика, при чему се, опет, највише упирало на „стране” синтаксичке конструкције, изразе или сложенице (калкове), па и такве као: **делити мишљење, падати у очи, имати у виду, ићи на руку некоме, пар дана, водоскок, водопад, колодвор** па и: **далекосежан, мореуз, сигурно** итд. При томе се, међутим, губило из вида да ни један живи језик, па ни наш, није апсолутно самосвојан, већ представља изданак заједничког (индоевропског или индогерманског) историјског корена, као и то да су стални међусобни утицаји језика у контакту природна неминовност. Отуда језичке подударности налазимо не само међу словенским и германским језицима, већ и међу таквима као што су словенски и мађарски, на пример, који су чак и у својој основној језичкој типологији сасвим различити. Рецимо, назив главног града Мађарске „Пешта” чистог је словенског порекла (потиче од речи „пешт” што (у старословенском) значи „пећ”) и у мађарском представља траг давнашњег заједничког живљења Словена на пределима око Пеште и Блатнога језера у време сеобе Словена из прадомовине на Балканско полуострво.

С друге стране, у нашем језику има речи које нису „наше”, али многе од њих данас више не осећамо као туђе. Да ли би, рецимо, ико ко то иначе не зна помислио да су из других језика речи **хлеб, плуг, трг, лекар, вино, јабука, кнез, црква, крст, витез** (преузете из језика Скандинаваца и Гота још у давно доба прасловенске језичке заједнице, а данас су познате свим словенским језицима), па **бог, књига** (из иранског; неки етимолози сматрају да су из иранског чак и имена **Хрват** и **Србин**), те: **поп, олтар, подрум, трпеза, карта, рачун, пијаца, хартија** (узете из грчког или италијанског за време римске и византијске власти над јужним Словенима), па **бадем, бакар, сандук, ћуп, хајдук, шатор, таван, алка, зејтин, сат, ђердан, ћошак, ћорав** (из турског), **искрен, горд, руководилац, благодарити, пуковник, подвиг, устремити се, снисходљив** (из руског) итд.

Да и не говоримо о многим речима које су у наш језик ушле у новије време, из немачког (**кувати, фарба, пошта, рингла** и др.), француског, одн. енглеског (**бифе, деколте, витрина, фризер, жирант, журнал, буџет, џунгла, џокеј**), као и о онима које су преузете у наше време (**драгостор, компјутер, скенер, тинејџер, фер, менаџер, аутсајдер, шоу** итд.), а преузимају се и надаље „нон стоп”. Све ове и безброј других речи па и израза (**фер плеј, рент а кар, хепи енд, о кеј** и др.) постали су део и нашег свакодневног језичког изражавања.

Па ипак, и данас (као што је то било и у ранијим временима) још увек постоји нека врста отпора према такозваним туђицама. Међу првима који су сматрали да стране речи нарушавају не само лепоту језика већ и национални идентитет и иманитет били су и наши писци и културни, образовани људи већ у

Вуково време. Присетимо се првих таквих покушаја у нашој средини, ако ни због чега другог, а оно зато што и неке данашње идеје о томе веома подсећају на оне некадашње.

Друштво српске словесности (прво српско научно друштво, претеча данашње Српске академије наука и уметности) – поставило је себи као први задатак – „обрађивање српског језика” и изналажење домаћих еквивалената, тј. српских „називословних речи” (термина), којима би се стране „техничке речи” замениле домаћима.

Тако, већ у првој свесци, на првим страницама свог првог часописа „Гласник”, Друштво српске словесности 1847. године објављује и прве резултате ове акције: предочен је абецедним редом устројен списак страних, углавном латинских речи и с предлозима наших речи којима би стране ваљало заменити.

Покушај је двоструко занимљив: указује, прво, на то које су се стране речи сматрале непожељнима и, друго, каква су решења за замену изналажена.

Дакле, на удару за елиминацију су се нашле многе, а међу њима и ове (непожељне) стране речи: *абдикација, аболиција, абондман, абортус, айсолути-но, айсурдно, акламација, акорд, акција, акција, ађушанџи, администирација, адреса, адвокати, ађени, ађресор, ађиџаџија, ађиџаџиор, ађрикулџура, аналоџија, анаџомија, аниџолоџија, аниџиџија, афоризми, аџоџека, аџарџи, аџеџиџи, археолоџија, архџеџиџура, аренда, ариџокраџија, ариџмеџиџа, асџиџени, асџиџенија, асџима, асџиролоџија, асџиџрономија, аџеџизам, аџмосфера, аџеџиџиџи, аџиракџија, аџуџија, аџуџиџенија, аџуџиџориџум, аџуџокраџија, аџуџомаџи, аџуџономија, аџуџоџија* – да наведемо, илустрације ради, само неколико од иначе већег броја речи на „а”.

Уместо ових, предлагане су следеће замене: *одреченије* за абдикацију, *униџиџај* за аболицију; *џобаџивање* за абортус; *савршено, безусловно, неоџра-ничено* за апсолутно, *неумно, нескладно* за апсурдно; *џриџлик* за акламацију; *џласослоџ* за акорд; *делоџис* за акта, *џриџручџик* за ађуџанџа; *уџравџиџеџиџиво, уџрављање* за администрацију; *наџиџис, оџиџис* за адресу; *наџаџаџ* за агресора, *џокреџиџање* за агитацију, *земљеделије* за агрикултуру, *џовекословије* за антропологију, *џроџиџивуџвџиџије* за антипатију, *леџовница, леџарница* за апотеку, *џосџроџиџија* за архитектуру, *воздухоџруџије* за атмосферу; *новџарџа* за банку, *воздухоџераџ* за барометар, *двоџраџије, двоџуџруџије* за бигамију, *биџносло-ваџ* за ботаничара, *џредџиџављаџиџик* за кандидата; *вешџиџозбор* за декламацију итд.

Поводом спроведене акције, у истом броју Гласника коментар је написао Јован Стерија Поповић. У њему истиче: (1) да страних речи има – и у народу, мада често у исквареном облику или у нетачној употреби, (2) да их је у народу тешко истерати („јер се народ не занима језикословијем и чишћењем речи”) али је зато, по њему, (3) недопустиво да их учени свет има у свом језику. А међу речи које по његовом мишљењу никако не приличе језику ученог света спадају: *дирекџор, рекџор, деџуџиџаџија, фонд, цензор, факџор, секретџар, архивар, реџлика, инкџизиџија, комџисија, конџирола, џаџиџија, саџи, ура, џиџриџаџиџи* и сличне.

Сматрајући их потпуно недопустивима у српском језику, Стерија ће над њима још завапити: „Не мора ли овде искреном родољупцу срце заплакати се,

гледајући такву немарност, да се речи стране без свакога обзира не само увлаче, него им се суштествовање уредбено утврђује”, иако с тугом признаје „да од речи страни... није се сачувао ни један народ, нити се може сачувати”.

Стерија, међутим, неће прећутати да се: – „Г. Вук Караџић изразио и усмено и писмено, да друштво, занимајући се овим послом ништа друго не чини, него само квари и грди наш језик... и најпосле закључи /Вук/ да се престане од даљега ковања називословних речи”.

Овакав Вуков став није био неочекиван. Још у Предговору свог Српског рјечника за 1818. године, Вук је дословно написао: „Данас нема на овоме свијету ниједнога језика... у коме нема туђи ријечи... Али зато опет ја туђе ријечи не браним, него и ја кажем, да се треба трудити и чистити језик од туђи ријечи... *колико се може*, али што се не може не треба за оно мрзити на језик... Опет је боље узети туђу ријеч... него ли наопако нову градити”.

А каква је била судбина речи над којима се Стерија згражавао не треба, наравно, ни помињати. Оне су ушле у наш језик и задржале се у њему као неизбежни и саставни део свакодневног језичког општења. Шта заправо, смета, „боде очи” кад је реч о тзв. туђицама? У ствари, отпор према страним речима најчешће не долази отуда што су оне стране; отпор се према њима јавља првенствено онда кад је или ако је (1) њихово значење публици непознато и (2) ако се реч употреби у погрешном значењу. Навешћу за оба случаја пример. Познато је колико мука задаје нестручном свету настојање да ваљано прочита и разуме описе или упутства која се налазе у кутијама са лековима уколико су писани ускостручним фармаколошким изразима. На исти начин разумљиво је нервирање публике када, на пример, у каквој популарној телевизијској емисији лекар који се обраћа лаичкој публици говори језиком пуним латинских термина, медицинским стручним изразима, неразумљивих чак и образованијем кругу слушалаца.

И за употребу реч у погрешном значењу, такође се могу навести многи примери; поменућемо само један у вези са речима – **санкција** и **санкционисати**. Реч **санкција**, наиме, има два основна значења: (1) *пошверда закона или њуноважности каквог законског прописа од стране врховне власти* (у контекстуалном склопу, нпр.: „дати санкцију”, „добити санкцију” и сл.) и (2) *примена казних мера против незаконитог постојења, одн. економских, финансијских, војних или др. казних мера у међународним односима у циљу постојења одређених захтева*. Дакле, у једном случају је реч о **одобравању (нечега), саглашавању**, а у другом о **кажњавању**. Глагол **санкционисати**, међутим, изводи се само из оног првог значења, али не и из другог, јер би у том случају глагол имао два сасвим супротна значења. Према томе глагол **санкционисати** у свом изворном значењу има *позитивну* значењску конотацију што се може дефинисати са „одобрити, одобравати, потврдити, потврђивати (нешто), одн. сагласити се, саглашавати се (са нечим)”, а никако – ’казнити, кажњавати (некога, нешто)”.

Како се, међутим, не ретко глагол **санкционисати** употребљава у погрешном значењу (као „казнити”) онда онај ко зна како ствари треба да стоје, мора нагађати шта се у ствари мисли кад се каже: ’Ми такве поступке морамо санкционисати’: значи ли то ’одобрити такве поступке’ или ’казнити такве

поступке'? Ваљаност поруке неће се у таквим случајевима тицати само језичке коректности већ и последица које из поруке могу проистећи.

Но и поред тога, ово погрешно значење у нашој језичкој свакодневици се усталило и, по свој прилици, нема те моћи која ствари може изменити. Уосталом, и нема начелне обавезе да се значење неке стране речи обавезно мора употребити у „прекопираној” семантици. Страна реч јесте као нека врста празне кутије која се временом пуни значењима која су нам актуелна и потребна. Отуда су се и многе одавно преузете речи, рецимо латинске (као „индустрија” која потиче од латинског значења „марљив, радан”, енглеско „самит” = вршак, врхунац, а данас конференција на „врху”, највиших представника државе; „инспирација” = уздах, удисање; „авион” = лат. avis птица, итд.) у толикој мери измениле у односу на изворна значења да их данас и не препознајемо.

С обзиром на све ово и све друго што знамо, а није овде речено, може се поставити питање – да ли речима које стварамо на нашем терену или преузимамо од других језик доживљавамо процес дезинтеграције? Или је, напротив, по среди процес – евидентан, уосталом, у свим језицима – који се мора прихватити као процес *језичке интелектуализације*, односно *језичке професионализације*, праћен иновативним појавама у незаустављивом процесу *интернационализације* или *европеизације* (можда тачније – англиканизације или американизације) језика, али не и као – опасност по језички интегритет и ентитет. Да је то тако, потврђује и сам српски језик који, и поред свих иновација, сасвим добро функционише без икаквих знакова (по)губљења или уништења.

Ако тако посматрамо ствари, а једва да се могу другачије разумети, архаично звуче упозорења језичких пуриста који се и данас грозје таквих, неизбежних процеса. Занимљив је и поучан пример у том светлу књига аутора Миле Медића коју је под насловом *Најезда страних речи на српски језик* објавио Нолит 2000. године, и који у уводу књиге, поред осталог, вели: „Српском језику данас ништа не прети више од страних речи. Ништа га не угрожава више колико стране речи. Самоубилачки ход српског језика може се и мора зауставити ... Мора се објавити рат за српски језик против најезде страних речи”. Овакав став подупрт је у књизи чувеним Завештањем Стефана Немање у Хиландарској повељи у којој стоји драматична порука: „Не узимајте туђу реч у своја уста. Узмеш ли туђу реч, знај да је ниси освојио, него си себе потуђио. Боље ти је изгубити највећи и најтврђи град своје земље, него најмању и најнезнатнију реч свога језика. Земље и државе не освајају се само мачевима него и језицима. Знај да те је непријатељ онолико освојио и покорио колико ти је речи потрао и својих потурио”.

Историјски гледано, међутим, многе речи старог језика предвуковског периода изашле су одавно из употребе или су промениле значење. Међутим, огроман број речи и поред свих непријатеља остао је у језику народних говора и дијалеката, међу којима има такође безброј страног порекла (в. дијалекатске речнике нашег језика), а да ни књижевни језик тиме није осиромашен. Напротив. Подсетимо да је Вук Караџић пре више од 150 година забележио у свом речнику из 1852. само око 46.000 речи. Савремени садржај речника Матице српске бележи преко 140.000 речи унетих само из тзв. књижевног језика. Речник САНУ, опет, у само 15. томова, од слова А до речи „нокавац” (што није ни пола

језичког корпуса) забележио је око 200.000 речи нашег језика, при чему, и поред свих напора, нису забележене ни све речи које у народу опстојавају, а ни оне које су се у међувремену намножиле. Ако се при томе има у виду да просечан одрастао говорник зна мање од 12.000 речи, а да врхунски интелектуалац у својем језичком фонду нема више од 13.000 до 14.000 речи, а да је за свакодневни говор довољно 2000 речи, може ли се говорити о покорености нашег језика или његовом нестајању?

Уосталом, лингвистичка теорија аргументовано утврђује да је развој језика немогућ без кооперације са другим језицима и да тзв. језичке позајмленице не само да не штете већ, напротив, богате језик ако ваљано функционишу у процесу споразумевања, што је и основна претпоставка сваког језика. Међутим, функционисање језика и његова моћ не зависи само речи које се у њему налазе, већ и од опште културе оних који се њиме служе, односно од способности људи да правилно говоре и исправно разумеју оно што се језиком саопштава. То се тиче колико наших толико и од речи узетих од других језика.

И на крају, остаје да само кратко кажемо нешто о основама језичког система. У периоду после Вукове реформе важило је начело компетенције народних говора, оних који су у основи књижевног (стандардног) језика, тј. источнохерцеговачких и шумадијско-сремских. У следећој фази развоја, узори доброг језика тражени су у делима најбољих књижевних стваралаца. Међутим, стандардни језик данашњице је пре свега језик културе, дакле језик интелектуалних кругова, електронских и штампаних медија масовне комуникације, односно оних језичких чинилаца који су у сталном и непосредном контакту са свеопштом јавношћу, на коју, својим моћним утицајем, незадрживо делују, утичући тиме и на опште стање језичке културе и праксе. Или штоно вели Милка Ивић – општелингвистичка теорија указује на то да стварну команду над главним токовима језика неумитно узимају основни расадници културе – велики градови – у корист актуелне језичке норме. Пуристичким, дакле ускоконципираним и на незнању и предрасудама заснованим крутим ставовима, у модерним временима данашњице места нема ни у теорији, а у пракси поготово. То може да се неке не свиђа, али реалисти животних процеса и токова не могу се изменити ма како се они допадали или не. Поготово кад се заснивају на схватањима која ни са праксом ни са науком немају додирних веза.